

Religious Tendency Scale

Halil İbrahim KAYA*

Devrim ERGINSOY OSMANOGLU**

Muhammet COSKUN***

Abstract

The current study aims to develop a new measurement tool to use in various disciplines like psychology and sociology to measure individuals' religious tendency levels, which is thought to have influence on people's cognition, emotions, and behavior. This tool is also designed to be inclusive enough to be applied to all individuals from different faith systems, especially for the ones from monotheistic religions. While developing this scale for adults, steps of preparing the item pool in light of related literature and interviews with experts in the theology field, receiving expert opinions for construct validity, trial implementations, data collection, Exploratory Factor Analysis, and reliability and validity analysis were carried out. In the final data collection, the Religious Tendency Scale was applied 411 university students. Factor analysis revealed 48 items with three subdimensions of "conviction", "practice/prayer", and "intellectual". Cronbach alpha coefficients of this self-report and Likert-type measurement tool was .98 for conviction subscale (25 items), .96 for practice and behavior subscale (13 items), and .95 for intellectual subscale (10 items). Maximum and minimum scores to be taken from the scale ranges between 48 to 240. As the results suggested, the RTS is a reliable and valid tool with its adequate psychometric properties.

Keywords: Religious tendency, scale development, factor analysis, reliability, validity

* Associate Professor, University of Kafkas Faculty of Deda Korkut Education, Department of Education Sciences, Branch of Education Programs and Teaching, Kars, Turkey.

Doç. Dr., Kars Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Kars, Türkiye.

hikaya75@gmail.com

ORCID 0000-0001-9015-887X

** Assist. Professor, University of Kafkas Faculty of Deda Korkut Education, Department of Education Sciences, Department of Branch of Guidance and psychological Counseling, Kars, Turkey.

Dr. Öğr. Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Kars, Türkiye.

erginsoy@hotmail.com

ORCID 0000-0003-4698-7499

*** Research Assistant, University of Kafkas Faculty of Deda Korkut Education, Department of Education Sciences, Department of Branch of Guidance and psychological Counseling, Kars, Turkey.

Araştırma Görevlisi, Kars Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Kars, Türkiye.

mcoskun@kafkas.edu.tr

ORCID 0000-0001-6556-6783

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12 November / Kasım 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 04 January / Ocak 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2021

Volume / Cilt; Issue / Sayı: 15; Pages / Sayfa: 60-74.

Suggested ISNAD Citation: Halil İbrahim Kaya, Devrim Erginsoy Osmanoğlu, Muhammet Coşkun, "Dinî Eğilim Ölçeği", *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15 (Ocak-January 2021), 60-74. www.dergipark.org.tr

Dinî Eğilim Ölçeği

Muhammet COŞKUN

Halil İbrahim KAYA

Devrim ERGİNSOY OSMANOĞLU

Öz

Bu çalışmada psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda kullanılmak üzere, bir dine eğilmenin kişinin düşünce, duygu ve davranış kaynaklı diğer özelliklerini nasıl etkileyeceğine dair çalışmalara kaynak sağlayacak bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu ölçek tek tanrılı dinler başta olmak üzere farklı inanç sistemlerine sahip tüm bireylere uygulanabilmesi açısından kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Yetişkin bireyleri hedef alarak oluşturulan "Dini Eğilim Ölçeği" geliştirilirken sırasıyla; maddeleri hazırlama, kapsam geçerliği için uzman görüşü alma, deneme uygulaması, verilerin analizinde Açıklayıcı Faktör Analizi ve geçerlik güvenirlik çalışması yapılmıştır. Toplam 441 kişiye uygulanan "Dini Eğilim Ölçeği" "İnanç", "Davranış/İbadet" ve "Bilgi Edinme" olmak üzere 3 alt boyut altında toplanmıştır. 25 maddeden oluşan "İnanç" alt boyutunun güvenirlik katsayısı 0,98, 13 maddeden oluşan "Davranış/İbadet" alt boyutunun güvenirlik katsayısı 0,96 ve 10 maddeden oluşan "Bilgi Edinme" alt boyutunun güvenirlik katsayısı 0,95, ve 48 maddeden oluşan Dini Eğilim Ölçeğinin güvenirlik katsayısı 0,98 olarak hesaplanmıştır. Dini Eğilim Ölçeği bir öz bildirim ölçeği olup 4'lü likert tipi olarak oluşturulmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 240 en düşük puan ise 48'dir. Bu sonuçlara göre toplam ve alt boyutlara ait güvenirlik katsayılarının yüksek olduğu, ölçeğin hem teorik hem de istatistiksel açıdan kullanılmaya elverişli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Şiir, Mersiye, Mersiyenin Bölümleri, Mersiyenin Konuları.

GİRİŞ

İngilizcede din anlamına gelen "religion" kelimesi kökenini Latince'deki 'religio' kelimesinden almaktadır.¹ Genel manada insanoğlu ile yaratıcı arasındaki bağlılık olarak tanımlanabilecek olan din (Çubukçu, 1988),² ruhsal inançların, uygulamaların ya da ikisinin de bir arada olduğu sistemin adıdır.³ Evrensel ve genel bir tanımını yapmak ne kadar zor olsa da, dinin insan toplumu üzerine olan etkisi sosyal bilim alanlarındaki (psikoloji, sosyoloji, antropoloji vb.) bilim insanları tarafından kabul edilmektedir.⁴

Psikoloji bilimine katkı sunan birçok kuramcının görüşlerine bakıldığında ise, din ve insan etkileşimi hakkında yargıları bu kadar net değildir ve etkileri hakkında farklı fikirler mevcuttur. Bu kuramcılarının başında gelen Sigmund Freud dini bazen saplantı (obsesyon); bazen bebeklik arzularının tatmini ve bazen de yanılsama olduğu için tedavi edilmesi

¹ Stephen W. Krauss – Ralph W. Hood Jr, *A new approach to religious orientation: The commitment-reflectivity circumplex* (Rodopi, 2013).

² İbrahim Agah Çubukçu, "Kültürümüzde din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

³ Gary R. VandenBos, *APA dictionary of psychology* (American Psychological Association, 2007)

⁴ S. H. Alatas (1977). "Problems of defining religion", *International Social Science Journal*, 29/2(1977), 213-234.

gereken nevrotik bir durum olarak değerlendirmiştir.⁵ Carl Gustav Jung ise dinin kişilerin tedavisi için gerekli olduğunu ancak temelde dinin bir mitoloji olduğunu savunmuştur. Hümanist ekolün temsilcileri olan Abraham Maslow, Erich Fromm ve Gordon Allport gibi isimler ise dinin insanoğlunun kendini gerçekleştirmesinde büyük öneme sahip olduğunu ve Varoluşçu kuramın önderlerinden Victor Frankl'da dinin anlam arayışında büyük rol oynadığını belirtmişlerdir.⁶ Her ne kadar, bu inanç sistemi tarih boyunca inanış ve uygulama farklılıkları gösterse de insan psikolojisinin vazgeçilmezleri arasında yer almıştır ve günümüz yaşantısında da önemini korumuştur.

Din insanlık var olduğundan beri farklı toplumlarda ve farklı biçimlerde yaşanmıştır. Dini inancın gerçekliğinden veya hangi dini inancın doğru olduğu üzerinde sayısızca tartışma yapmak mümkün, ama psikoloji bilimi, doğru ve yanlışları sorgulamaktansa, bir inancın altında yatan sebepleri ve bu inancın bireye ve topluma etkilerinin tartışılması ön plana çıkmaktadır. Özellikle insanın kendinde ve çevresinde olup bitenleri anlama çabasının, varlığın başlangıcı ve sonu ile ilgili bilinmezlerinin, hayatın anlamı, ölüm sonrası neler olabileceği vb., nedenleri ve sonuçlarıyla açıklamaya çalışma ihtiyacının dine olan ihtiyacı doğurduğu söylenmektedir.⁷ Bu konu üzerine araştırma yapan kuramlardan biri olan, Terör (dehşet) yönetimi kuramına⁸ göre, düşünme ve hayal yetisi olan insanoğlunun ölüm ve yok olma gibi varoluşsal konular üzerinde düşünebilmesi, onda ölüm fikrinin verdiği bir dehşet yaşamasına sebep olur. Ancak, kişinin kültürel bir dünya görüşüne sahip olması, bu dünya görüşünün sağladığı sembolik anlam, istikrar ve ölümsüzlük hissiyatıyla kişinin ölüm veya yok olma fikriyle yaşayabileceği dehşeti (terörü) minimize eder.⁹ Ölüm gibi hayatın gerçekleriyle yüzleşmede ve bu yüzleşmede kişinin özsaygısını, anlamlılığını ve devamlılığını sağlayan dünya görüşü, kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Bazıları bıraktığı sanat eserleriyle, bazıları ideal gördüğü yaşayış tarzıyla, bazıları yetiştirdiği insan ve diğer canlılarla (bitki vb.) kendilerine sembolik bir ölümsüzlük atfederek hayatta anlam kazandırır. Seküler inançlar da ölüm gibi olgulardan ortaya çıkan terörün yönetiminde katkıda bulunabilirken, toplumların büyük çoğunluğu ise daha geniş bir inanç sistemi olan dini benimsemiştir. Özellikle dini inancın bu dehşet

⁵ S. Susanto – S. Idris, "Religion: Sigmund Freud's infantile illusions and collective neurosis perspective" *Ar Raniry: International Journal of Islamic Studies*, 4/1 (2017), 55-70.

⁶ Ali Köse – Ali Ayten, *Din psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

⁷ İ. A. Çubukçu, "Kültürümüzde Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (1988), 131-141.

⁸ J. Greenberg – T. Pyszczynski – S. Solomon, The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. R. F. Baumeister, (Ed.), *Public self and private self* (189-212). New York: Springer-Verlag, 1986).

⁹ S. Solomon – J. Greenberg – T. Pyszczynski, "A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews", *Advances in Experimental Social Psychology*, 24 (1991), 93-159.

yönetimine daha uygun olduğu ve ölümün belirginliğinden ortaya çıkan ölüm anksiyetesini azaltmada önemli rol oynadığı iddia edilmiştir.¹⁰

Dini inançların insan hayatını nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalar sadece varoluşçu düşüncelerin oluşturduğu endişelerle ilişkili kalmamış, ruh sağlığı, sosyoloji ve eğitim gibi alanlardaki birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, dindarlık, günlük hayatta dini yaşantı, dini eğilim gibi farklı değişkenlerle bireyin psikolojik durumu ilişkisini incelemek amacıyla çeşitli kültürlerde araştırmalar yapılmıştır.¹¹ Örneğin, dindarlığın fiziksel ve psikolojik sağlık ile iyi oluş düzeyi üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda, kendilerini daha dindar olarak ifade eden katılımcılar daha sağlıklı ve mutlu olduklarını belirtmişlerdir.^{12,13} Dini bağlılığın iyi oluş seviyesini ve yaşam doyumu düzeyini arttırmasında, dini servislere (cami, klise vb.) düzenli katılım ve sosyal ağın genişlemesi gibi davranışlara bağlı aracı faktörlerin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁴ Diğer bir çalışmada,¹⁵ dini inanç ve manevi bağlılığın sağladığı huzur ve derin anlamın, ölümcül seviyeye gelmiş kalp yetmezliği bulunan hastaların bile hayat kalitesini arttırdığı, depresif belirtileri azalttığı ve tedaviye uyumlarına olumlu katkı sağladığını bulmuşlardır.

Ayrıca, örtük bir biçimde dini temalar belirginleştirildiğinde, katılımcıların davranışsal alanları üzerindeki karar verme becerilerinin artmasıyla öz-kontrollerinin geliştiği,^{16, 17} kültürler arası fark olmaksızın Tanrı inancı olanların hırsızlık ve aldatma gibi ahlaki suçları daha az meşru gördüğü¹⁸ gibi birçok araştırma mevcuttur.

Ne kadar dini inançların olumlu davranış ve sonuçlar doğurduğunu destekleyen çalışmalar çoğunlukta olsa da, bu ilişkilerin anlamsız olduğunu veya kültüre ve farklı inançlara göre farklılaşan sonuçların ortaya çıktığını söyleyen çalışmalarda mevcuttur. Bunları örneklendirmek gerekirse; Bloom (2012) şaşırtıcı bir şekilde dini inançların ahlaki

¹⁰ K. E. Vail – Z. K. Rothschild – D. R. Weise – S. Solomon – T. Pyszczynski – J. Greenberg, "A terror management analysis of the psychological functions of religion", *Personality and Social Psychology Review*, 14/1 (2010), 84-94.

¹¹ A. Akın – Y. Altundağ – M. Turan, "Dini bağlılık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2015), 367-375.

¹² M. Green – M. Elliott, "Religion, health, and psychological well-being", *Journal of Religion and Health*, 49/2 (2010), 149-163.

¹³ A. Sahraian – A. Gholami – A. Javadpour – B. Omidvar, "Association between religiosity and happiness among a group of Muslim undergraduate students", *Journal of Religion and Health*, 52/2 (2013), 450-453.

¹⁴ C. Lim – R. D. Putnam, "Religion, social networks, and life satisfaction", *American Sociological Review*, 75/6 (2010), 914-933.

¹⁵ J. J. Naghi – K. J. Philip – A. Phan – L. Cleenewerck – E. R. Schwarz, "The effects of spirituality and religion on outcomes in patients with chronic heart failure", *Journal of Religion and Health*, 51/4 (2012), 1124-1136.

¹⁶ K. Rounding – A. Lee – J. A. Jacobson, & L. J. Ji, "Religion replenishes self-control", *Psychological Science*, 23/6 (2012), 635-642.

¹⁷ R. F. Baumeister – J. J. Exline, "Self-control, morality, and human strength", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19/1 (2000), 29-42.

¹⁸ Q. D. Atkinson – P. Bourrat, "Beliefs about God, the afterlife and morality support the role of supernatural policing in human cooperation", *Evolution and Human Behavior*, 32/1(2011), 41-49.

davranışlar üzerinde spesifik etkisinin az olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Rosmarin, Pargament ve Mahoney (2009) ise Yahudi dindarlığının ve Tanrıya olan güven duygusunun daha az kaygı ve depresyonla ilişkisi olduğunu fakat akıl sağlığı ile ilişkisiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.²⁰ Tek Tanrılı dinlere mensup katılımcıların toplum yanlısı davranışlarının incelendiği bir deney serisinde ise, dini inancı hatırlatılan kişiler grup içi bağış yapmayı tercih ederken, 'Tanrı' kelimesinin aşılandığı kişiler grup dışındaki insanlara bağış yapmayı tercih etmişlerdir çünkü yaratıcı tüm insanların ilahı olarak kabul edilmektedir.²¹

Araştırma sonuçları genel olarak dikkate alındığında, dini inancın insanın düşünce, davranış ve duygularını etkilediği göz ardı edilemez bir durumdur. Türkiye örneğinde yapılan çalışmalara bakıldığında da; dini bağlılığın etik tutumu etkilediği²², akademik başarı ile pozitif ilişkisinin olduğu²³, dini bilgi ve uygulamanın affetme davranışını olumlu şekilde etkilediği²⁴, dini inancın stresle başa çıkmada önemli bir rol oynadığı²⁵, inanç ve dünya görüşüne bağlılığın intihara kabul edilebilirliğini azalttığı²⁶, dini başa çıkma ile hayat memnuniyeti, psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri ile pozitif etkileşiminin olduğu²⁷ belirlenmiştir.

1. Dinî inanç üzerine kullanılan ölçme araçları

Psikoloji alanındaki araştırmalar başta olmak üzere dini özelliklerin ölçümü için geliştirilen çok sayıda ölçme aracı mevcuttur.²⁸ İlk olarak, ilgili alanda dominant bir etki bırakan 'Dindarlık Eğilimi Ölçeği' (Religious Orientation Scale) Allport ve Ross (1967)

¹⁹ P. Bloom, "Religion, morality, evolution", *Annual Review of Psychology*, 63(2012), 179-199.

²⁰ D. H. Rosmarin - K. I. Pargament, - A. Mahoney, "The role of religiousness in anxiety, depression, and happiness in a Jewish community sample: A preliminary investigation", *Mental Health, Religion and Culture*, 12/2(2009), 97-113.

²¹ J. L. Preston - R. S. Ritter, "Different effects of religion and God on prosociality with the ingroup and outgroup", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39/11(2013), 1471-1483.

²² K. Özyer - Ö. Azizoğlu, "Demografik değişkenlerin kişilerin etik tutumları üzerindeki etkileri", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/2(2010), 59-84.

²³ B. Kümbül-Güler - H. Emeç, "Yaşam memnuniyeti ve akademik başarıda iyimserlik etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 21/2(2006), 129-149.

²⁴ V. Uysal, "Genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/dindarlık", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(2015), 35-56.

²⁵ E. Kavas, "Dini tutum- stresle başa çıkma ilişkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(2013), 143-167.

²⁶ F. G. Cirhinlioglu - Ü. Ok, "İnanç ya da dünya görüşü biçimleri ile intihara yönelik tutum, depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34/1(2010), 1-8.

²⁷ V. Uysal - A. K. Göktepe - S. Karagöz - M. İlerisoy, "Dinî başa çıkma ile umut, hayat memnuniyeti ve psikolojik sağlamlık arasındaki etkileşim üzerine bir araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52(2017), 139-160.

²⁸ J. E. King - M. R. Crowther, "The measurement of religiosity and spirituality: Examples and issues from psychology", *Journal of Organizational Change Management*, 17/1(2004), 83-101.

tarafından geliştirilmiştir ve büyük rağbet görmüştür.²⁹ İki faktörden (iç-güdümlü ve dış-güdümlü) oluşan bu ölçme aracı, dini inancın gerçek bir inanan olarak içsel bir motivasyon ve yönelimle mi, yoksa dini inanç ve pratiği sosyal ve kişisel sonuçlarını elde etmek gibi dışsal bir yönelimle gerçekleştiğini ayırt etmektedir (Allport & Ross, 1967). Türkçeye Kayıklık (2000) tarafından uyarlanan ölçeğin tek faktörlü 10 maddelik yapısıyla ülkemizde kullanılmaktadır.

Buna ek olarak, dindarlık gibi özelliklerin ölçümü için geliştirilen birçok ölçme aracı Charles Glock'un (1962) tüm dindarlık türleri için geçerli olabileceğini söylediği beş ana boyutu temel alarak oluşturulmuştur.³⁰ Bu ortak boyutlar şöyledir: 1) *inanç*, 2) *ibadet/uygulama*, 3) *bilgi*, 4) *etki* ve 5) *duygu*. Bu modeli kullanarak oluşturulan ve 25 ülkede, 100'den fazla çalışmada kullanılan en meşhur ölçeklerden birisi Huber ve Huber (2012) tarafından geliştirilen 'Dinin Merkeziliği Ölçeği/ The Centrality of Religiosity Scale (CRS)'dir.³¹ Budist, Müslüman, Hristiyan ve Hindular ile çalışılan bu ölçeğin Türkiye kültürüne uyarlaması yoktur. Ancak, benzer model başta olmak üzere, Türkiye'de dindarlık çok boyutlu olarak Allport ve Ross (1967), Glock (1962) ile Glock ve Stark'ın (1965) modellerinden esinlenilerek geliştirilen ölçekler mevcuttur.³² Dini Yönelim Ölçeği³³, Dindarlık Ölçeği³⁴, Dini Hayat Ölçeği³⁵ ve Ok-Dini Tutum Ölçeği³⁶ ülkemizde geliştirilmiş olan mevcut ölçeklerden bazılarıdır. Örnek olarak, Uysal (1995) Glock'un modelini kullanarak 26 soruluk 5 boyutlu Likert tipi bir dindarlık ölçeği geliştirmiş ve ölçeğini 'İslami Dindarlık Ölçeği' olarak adlandırmıştır. Ölçekte etki boyutunda 'Allah'ın rızasına uygun hareket etme.', inanç boyutunda 'Vahye ve meleklerle iman' ve ibadet boyutunda 'Cemaatle namaz kılma sıklığı' gibi maddeler yer almaktadır. Bu anlamda Ok (2011) tarafından geliştirilen 'Ok-Dini Tutum Ölçeği', özellikle dine olan tutumu (olumlu veya olumsuz olarak) ölçtüğü için literatürde bu anlamda belli bir açığı kapatmaktadır. Diğer yandan ise, bu ölçek sadece İslami kültürü temel alarak yerel örneklemeleri hedef almaktadır. 'Ezan, dua ve ayet gibi dini okumaları dinlediğimden duygulanırım' ya da 'Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum' gibi maddeler bu yerelliği göstermektedir.

Bu çalışmada ise Uysal (1995), Ok (2011) ve diğer dindarlık seviyesini ölçen ölçeklerin aksine, güncel çalışmada psikoloji ve sosyoloji gibi belli alanlarda kullanılır

²⁹ G. W. Allport – J. M. Ross, "Personal religious orientation and prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5/4 (1967), 432.

³⁰ C. Y. Glock, "On the study of religious commitment", *Religious Education*, 57(1962), 98-110.

³¹ S. Huber – O. W. Huber, "The centrality of religiosity scale (CRS)", *Religions*, 3/3(2012), 710-724.

³² Köse - Ayten, *Din psikolojisi*.

³³ A. Onay, "Dini yönelim ölçeği", *İslamiyat Dergisi*, 5/4(2002), 181-192.

³⁴ V. Uysal, "İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma", *İslami Araştırmalar*, 8(1995), 263-271.

³⁵ M. Yıldız, *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006).

³⁶ Ü. Ok, "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2(2011), 528-549.

mak üzere, bir dine eğilmenin kişinin düşünce, duygu ve davranış kaynaklı diğer özelliklerini nasıl etkileyeceğine dair çalışmalara kaynak sağlayacak bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Mevcut çalışma tek tanrılı dinler başta olmak üzere farklı inanç sistemlerine sahip tüm bireyleri kapsayıcı bir ölçme aracı geliştirmeyi öngörmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma yetişkin bireylerin dindarlık eğilimlerini belirlemek amacıyla geliştirilmiş olan "Dini Eğilim Ölçeği" nin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Envanteri geliştirmeye ilişkin süreçte sırasıyla; envanterin üç alt ölçeğinin her biri için (bilgi edinme, inanç, rehberlik/ibadet) maddelerini hazırlama, kapsam geçerliği için uzman görüşü alma, deneme uygulaması, verilerin analizinde Açıklayıcı Faktör Analizi ve geçerlik güvenilirlik çalışması şeklinde bir yol izlenmiştir.

2.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemini görülme sıklığı, duyarlılık ve kitle büyüklüğü dikkate alınarak, 2019 yılı içinde öğrenim görmekte olan 441 üniversite öğrencisi oluşturmakta olup, ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle örneklem seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracını Geliştirme Süreci

Bu bölümde ölçeğin geliştirilmesi sürecinde izlenen aşamalar anlatılmıştır.

2.3.1. Literatür Taraması Ve Maddelerin Oluşturulması

'Dini Eğilim Ölçeği' nin hazırlanmasında aşağıdaki adımlar izlenmiştir.

Madde Havuzunun Hazırlanması: Dini Eğilim Ölçeği" nin geliştirilmesi sürecine madde havuzunun hazırlanmasına yönelik çalışmalarla başlanmıştır. Bunun için öncelikle ilgili alanyazın taranarak, dini duygulara ve dini yaşama biçimlerine yönelik bilgiler incelenmiştir. Bu belirlemeler doğrultusunda ilk taslak maddeler yazılmıştır. Taslak maddeler, kişinin dini yaşama biçimleri dikkate alınarak yapılmıştır. Dini düşünce, davranış ve uygulama boyutlarını kapsayacak şekilde 68 madde oluşturulmuştur.

Madde Havuzunun Uzman Görüşü Çalışmaları: Geçerlilik çalışması için ölçek, ilahiyat fakültesi, eğitim bilimleri, rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanlarında uzman 5 öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Uzmanlardan "Dini Eğilim Ölçeği"nde yer alan maddeleri çalışmanın amacına uygunluğu, açıklığı ve anlaşılabilirliği açısından incelemeleri, gerekli gördükleri durumlarda maddelerin değiştirilmesi, düzeltilmesi ve çıkartılması ile ilgili görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Uzman görüşleri ve önerileri doğrultusunda maddeler üzerinde bazı düzeltmeler yapılarak "Dini Eğilim Ölçeğine" ters düşen bazı maddeler ölçekten çıkarılmış ve toplam 57 maddelik bir havuz oluşturulmuştur.

Dini Eğilim Ölçeği'nin Pilot Çalışması: Buna göre hazırlanan 57 maddelik denemelik envanter, eğitim fakültesine devam eden farklı beş bölüme (sınıf, sosyal bilgiler, fen bilgisi ve okul öncesi öğretmenlikleri ile PDR) devam eden öğrencilerinden oluşan 143 kişilik bir gruba uygulanarak dil ve anlaşılabilirlik bakımından kontrol edilmiştir. Gelen öneriler doğrultusunda maddeler üzerinde ifade ve sayfa düzeni açısından gereken düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda son şekli verilen denemelik envanter formu, üç bölümden belirlenen 441 eğitim fakültesi öğrencisine, sınıf ortamında tek oturumda uygulanarak envanterin asıl uygulaması gerçekleştirilmiştir.

2.4. Dini Eğilim Ölçeğinin Yapısı

Geliştirilen ölçek, dördümlü Likert tipi bir ölçektir. Maddelerdeki yanıt seçenekleri "Beni Tanımlıyor", "Kısmen", "Nadiren", "Beni Tanımlamıyor" seçeneklerinden oluşmaktadır.

"Dini Eğilim Ölçeği" kişilerin dini eğilimlerinin düşünce, duygu ve davranış boyutunda güçlü olup olmadığını ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. "inanç", "davranış/ibadet", ve "bilgi edinme/araştırma" olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. İnanç alt boyutu; "Yaratıcının olduğuna inanıyorum", "Dini emir ve yasakların doğru olduğuna inanıyorum." gibi maddelerden oluşan toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Davranış/ ibadet alt boyutunda; "insanlarla ilişkilerimi dini hükümlere göre yaşamaya çalışırım", "dinin gerektirdiği ibadetleri tam olarak yapmaya çalışıyorum." vb. 13 madde, ve Bilgi edinme/ Araştırma alt boyutunda; "dini konular hakkında bilgi kaynaklarına başvururum", "inancımı güçlendirmek için dini kaynakları okurum" vb. 10 madde olmak üzere toplam 48 maddeden oluşmuştur. "Dini Eğilim Ölçeği" bir öz bildirim ölçeğidir.

2.5. Veri Toplama Yöntemi

"Dini Eğilim Ölçeği" uygulamaya katılan kişiler tarafından doldurulmuş ve ölçekler araştırmacı tarafından toplanmıştır.

3. Verilerin Analizi

"Dini Eğilim Ölçeği" ile toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılarak "SPSS 24" istatistik paket programı yardımı ile değerlendirilmiştir. Geçerlilik-güvenirlilik testleri olarak "Faktör Analizi" ve "Cronbach Alpha" katsayıları hesaplanmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde "Dini Eğilim Ölçeğinin" geçerlilik ve güvenirlilik analizlerine ilişkin sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

4.1. Faktör Analizi:

Dini Eğilim Ölçeğinin (DEÖ) faktör yapısını incelemek için SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 24.0 programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz öncesinde ilk olarak ters yüklü maddelerin çevrilmesi yapılarak tüm maddelerde yüksek puanların yüksek dini eğilimi gösterecek şekilde düzenlenmesi yapılmıştır. Yamaç birikinti grafiği (scree plot) ve total sütunundaki öz-değeri 1'den büyük olan faktör sayıları ele alındığında ölçeğin 3 faktörlü bir yapısı ortaya çıkmaktadır (Tablo 1). Eldeki verilerin faktör analizine uygunluğunu kontrol etmek için The Kaiser Meyer Olkin değerine bakılmıştır ve ilgili değer 985 olarak bulunmuştur. Ek olarak, Barlett Küresellik Testi sonucunda anlamlı düzeyde olduğu gözlemlenmiştir [$X^2(1225) = 31793,207, p < .001$]. Eldeki bu The Kaiser Meyer Olkin ve Barlett Küresellik Testi değerleri verilerin açımlayıcı faktör analizi uygulanabileceğini göstermektedir.

Ortaya çıkan üç faktörlü yapı toplam varyansın %78'ini açıklamaktadır. Üç faktör sırasıyla toplam varyansın: (1) % 67,4'sini, (2) % 7,8'ini, ve (3) % 3'ünü açıklamıştır. Birinci faktör 25 maddeden oluşmaktadır ve 'İnanç' boyutu olarak adlandırılmaktadır. İnanç boyutu altındaki faktörlerin yükleri .604 (Dinin gereklerine göre yaşamadığımda kendimi huzursuz hissedirim.) ile .941 (Yaratıcının olduğuna inanıyorum.) arasında değişmektedir.

İkinci faktör ise 13 maddeden oluşmakta olup, 'Davranış/İbadet' olarak adlandırılmaktadır. Bu boyutun faktör yükleri .539 (Dinin emrettiği kurallarla davranışlarım uyumluluk gösterir.) ile .737 (Dini çalışmalarda rol alırım.) arasında değişmektedir.

Üçüncü faktördeki 10 madde ise 'Bilgi Edinme' boyutunu ölçmektedir. Buradaki faktör yükleri de .427 (İnancımı güçlendirmek için dini kaynakları okurum.) ile .823 (Dini konular hakkında radyo, tv, internet ve kitap gibi yollar aracılığıyla bilgi edinirim.) arasında değiştiği gözlemlenmektedir.

Tablo 1. Dini Eğilim Ölçeğinin Faktör Yapısı

No.	Maddeler			
		1	2	3
M1	Yaratıcının olduğuna inanıyorum.	.941		
M2	Duaları işitip kabul eden bir yaratıcının olduğuna inanıyorum.	.946		
M3	Her şeyden üstün bir yaratıcının olduğuna inanırım.	.939		
M4	Her zaman kuluyla birlikte olan bir yaratıcının olduğunu düşünüyorum.	.937		

M5	Dünyayı yaratan ilahi bir gücün varlığına inanıyorum.	.933
M6	Her şeyden haberdar olan bir yaratıcının varlığına inanıyorum.	.927
M7	Yaratıcının her şeye gücünün yettiğine inanıyorum.	.927
M8	Varoluş ile ilgili düşünceler beni bir yaratıcının varlığına yönlendirir.	.916
M9	Yüce bir güç tarafından cezalandırılabileceğime inanırım.	.898
M10	Korku yaşadığımda bir yaratıcıya sığınırım.	.896
M11	Yüce bir yaratıcıya kulluk ederim.	.878
M12	Ölüm sonrası bir hayatın olduğuna inanıyorum.	.868
M13	İbadet ve dualar sonrasında mutlu ve huzurlu hissederim.	.861
M14	İnsanın kendisinin ve çevresindeki gördüklerinin bir yaratıcının varlığına delil olduğunu düşünüyorum.	.860
M15	Yaratıcının gönderdiği elçi (Örn; Peygamber) benim için örnek teşkil eder.	.852
M16	Dini öğretilerin gerçekliğine inanıyorum.	.838
M17	Yaşamdaki her şey yaratıcının varlığını hatırlatır.	.830
M18	Dine inanmak bende huzur ve güven gibi pozitif duygular oluşturur	.814
M19	Dini emir ve yasakların doğru olduğuna inanıyorum.	.808
M20	Yaratıcının bana yol göstermesi için dua ederim.	.808
M21	İnanmayı bir ihtiyaç olarak görüyorum.	.798
M22	Ölüm sonrası yaşam ve yargılanma gibi bir düşünce beni kaygılandırır.	.722
M23	Bir yaratıcının varlığına <u>inanmamak</u> bende kaygı ve/veya korku gibi duyguları oluşturur.	.620
M24	İnsanların doğru yaşayabilmesi için dini inançlarının olması gerektiğini düşünüyorum.	.613
M25	Dinin gereklerine göre yaşamadığımda kendimi huzursuz hissederim.	.604
M26	Dini çalışmalarda rol alırım.	.737
M27	Dinin gerektirdiği ibadetleri tam olarak yapmaya çalışıyorum.	.707

M28	Dini çalışmalarda görev ve sorumluluk almak benim için önemlidir.	.643
M29	Günlük hayatımda içsel bir ilhamla ibadet ederim.	.641
M30	İnsanlarla ilişkilerimi dini hükümlere göre yaşamaya çalışırım.	.637
M31	Günlük yaşamdaki davranışlarımı dinin gerektirdiği emir ve yasaklara göre düzenlerim.	.633
M32	İbadet etmek günlük hayatımın bir parçasıdır.	.622
M33	Yalnız kaldığım zamanlarda ibadet ederim.	.614
M34	Dinin emir ve yasaklarına uygun hayatımı sürdürürüm.	.611
M35	Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmede tatmin olmuş hissediyorum.	.604
M36	Yaşantıma dair tüm kararlarımda dini kuralları ve değerleri rehber edinirim.	.590
M37	Dinin gereklerine göre yaşarım.	.552
M38	Dinin emrettiği kurullarla davranışlarım uyumluluk gösterir.	.539
M39	Dini konular hakkında radyo, tv, internet ve kitap gibi yollar aracılığıyla bilgi edinirim.	.823
M40	Dini konular hakkında bilgi kaynaklarına başvururum.	.785
M41	Dini konular hakkında konuşmaktan hoşlanırım.	.754
M42	Dinin gerektirdiği kuralları öğrenmek için zaman harcarım.	.647
M43	İnancım gereği dini konular hakkında öğrenmeye ilgiliyimdir.	.630
M44	Dini konulara ilgim vardır.	.625
M45	İnancımı daha iyi öğrenmek için din içerikli kaynakları okurum.	.624
M46	İnancım gereği dinin gerektirdiği ahlak kurallarını araştırırım.	.615
M47	Din ile ilgili şüphelerim var ise bunu gidermek için çabalarım.	.587
M48	İnancımı güçlendirmek için dini kaynakları okurum.	.427

Geliştirilen ölçeğin ayırt edici geçerliliğini kontrol etmek için ise alt boyutları arasındaki Pearson korelasyonlarına bakılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, alt boyutlar

arasındaki orta düzeydeki anlamlı ilişkiler ölçeğin ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Dini Eğilim Ölçeği (DEÖ) Alt Boyut Korelasyonları (N=441).

DEÖ Alt Boyutları	İnanç	Davranış/İbadet	Bilgi/Araştırma
İnanç	-		
Davranış/İbadet	.739**	-	
Bilgi/Araştırma	.818**	.807**	-

** p < .01

Ayrıca, ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla ölçeğin alt boyutlarının ve toplam puanının iç tutarlılık (Cronbach α) değerleri hesaplanmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, ölçeğin kavramsal yapılarını çok yüksek düzeylerde tutarlı bir biçimde ölçtüğü saptanmıştır. Sonuç olarak, Dini Eğilim Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Dindarlık Eğilim Ölçeği Toplam ve Alt Boyutlara Ait Güvenirlik Katsayıları

	M (N= 441)	SD (N= 441)	Cronbach α
İnanç	61.26	31.90	.98
Davranış/İbadet	34.90	12.16	.96
Bilgi Edinme	25.92	10.92	.95
Toplam Puan	119.65	50.13	.98

SONUÇ

“Dini Eğilim Ölçeği” “İnanç”, “Davranış/İbadet” ve “Bilgi Edinme” olmak üzere 3 alt boyut altında toplanmıştır. Dini Eğilim Ölçeğinin “İnanç” ile ilgili alt boyutunda 25 madde, “Davranış/İbadet” ile ilgili alt boyutunda 13 madde ve “Bilgi Edinme” ile ilgili alt boyutunda 10 madde olup ölçek toplam 48 maddeden oluşmuştur.

Kaiser - Mayer - Olkin Örneklem değerinin 0.985 Bartlett değerinin 31793,2 $p=0,000<.001$ olduğu, KMO değerinin yüksek çıkması ve Barlett testinin $p<0,001$ çıkması ile faktör analizinin uygulanabilirliği ve maddeler arası korelasyonun olduğu saptanmıştır.

Toplam 57 madde üzerinden yapılan analizlerin ve alt boyut bazında güvenilirlik analizi gerçekleştirildiğinde; "İnanç" alt boyutunda ; 9., 45. maddelerin , "Davranış/İbadet" alt boyutunda ; 30., 31., 32., maddelerin , "Bilgi Edinme" alt boyutunda, 51, 53, 54, 55. maddelerin ayırıcı gücü düşük olduğu için ölçekten çıkarılmıştır.

Toplam ve alt boyutlara ait güvenilirlik katsayılarının yüksek olduğu görülmektedir. 25 maddeden oluşan "İnanç" alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,98, 13 maddeden oluşan "Davranış/İbadet" alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,96 ve 10 maddeden oluşan "Bilgi Edinme" alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,95, ve 48 maddeden oluşan Dini Eğilim Ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,98 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayılarının yeterli düzeyde olduğu görülmektedir.

Dini Eğilim Ölçeği (DEÖ) alt boyut korelasyonları incelendiğinde "İnanç" alt boyutunun "Davranış ve İbadet" alt boyutuyla olan korelasyon değeri (.739**), "Bilgi Edinme" alt boyutuyla olan korelasyon değeri ise (.818**) bulunmuştur. "Davranış ve İbadet" alt boyutunun Bilgi Edinme" alt boyutuyla olan korelasyon değeri ise (.807**) bulunmuştur. Bu sonuçlara göre Dini Eğilim Ölçeğinin alt boyutlarının birbirleriyle (** $p < .01$) yüksek korelasyon düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Dini Eğilim Ölçeği bir öz bildirim ölçeği olup 5 likert tipi olarak oluşturulmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 240 en düşük puan ise 48'dir.

KAYNAKÇA

A. Akın-Y. Altundağ - M. Turan, "Dini bağlılık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2015), 367-375.

A. Onay, "Dini yönelim ölçeği", *İslamiyat Dergisi*, 5/4(2002), 181-192.

A. Sahraian-A. Gholami - A. Javadpour - B. Omidvar, "Association between religiosity and happiness among a group of Muslim undergraduate students", *Journal of Religion and Health*, 52/2 (2013), 450-453.

Ali Köse-Ali Ayten, *Din psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

B. Kümbül-Güler-H. Emeç, "Yaşam memnuniyeti ve akademik başarıda iyimserlik etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 21/2(2006), 129-149.

C. Lim-R. D. Putnam, "Religion, social networks, and life satisfaction", *American Sociological Review*, 75/6 (2010), 914-933.

C. Y. Glock, "On the study of religious commitment", *Religious Education*, 57(1962), 98-110.

D. H. Rosmarin–K. I. Pargament, - A. Mahoney, "The role of religiousness in anxiety, depression, and happiness in a Jewish community sample: A preliminary investigation", *Mental Health, Religion and Culture*, 12/2(2009), 97-113.

E. Kavas, "Dini tutum- stresle başa çıkma ilişkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(2013), 143-167.

F. G. Cirhinlioglu–Ü. Ok, "İnanç ya da dünya görüşü biçimleri ile intihara yönelik tutum, depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34/1(2010), 1-8.

G. W. Allport–J. M. Ross, "Personal religious orientation and prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5/4 (1967), 432.

İ. A. Çubukçu, "Kültürümüzde Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (1988), 131-141.

İbrahim Agah, Çubukçu, "Kültürümüzde Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 / 1 (Nisan 1988): 131-141 . https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000739Gary R.

J. E. King–M. R. Crowther, "The measurement of religiosity and spirituality: Examples and issues from psychology", *Journal of Organizational Change Management*, 17/1(2004), 83-101.

J. Greenberg–T. Pyszczynski – S. Solomon, The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. R. F. Baumeister, (Ed.), *Public self and private self* (189-212). New York: Springer-Verlag, 1986).

J. J. Naghi–K. J. Philip – A. Phan – L. Cleenewerck – E. R. Schwarz, "The effects of spirituality and religion on outcomes in patients with chronic heart failure", *Journal of Religion and Health*, 51/4 (2012), 1124-1136.

J. L. Preston–R. S. Ritter, "Different effects of religion and God on prosociality with the ingroup and outgroup", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39/11(2013), 1471-1483.

K. E. Vail–Z. K. Rothschild – D. R. Weise – S. Solomon – T. Pyszczynski – J. Greenberg, "A terror management analysis of the psychological functions of religion", *Personality and Social Psychology Review*, 14/1 (2010), 84-94.

K. Özyer–Ö. Azizoğlu, "Demografik değişkenlerin kişilerin etik tutumları üzerindeki etkileri", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/2(2010), 59-84.

K. Rounding–A. Lee – J. A. Jacobson, & L. J. Ji, "Religion replenishes self-control", *Psychological Science*, 23/6 (2012), 635-642.

M. Green–M. Elliott, "Religion, health, and psychological well-being", *Journal of Religion and Health*, 49/2 (2010), 149-163.

M. Yıldız, *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006).

P. Bloom, "Religion, morality, evolution", *Annual Review of Psychology*, 63(2012), 179-199.

Q. D. Atkinson–P. Bourrat, "Beliefs about God, the afterlife and morality support the role of supernatural policing in human cooperation", *Evolution and Human Behavior*, 32/1(2011), 41-49.

R. F. Baumeister–J. J. Exline, "Self-control, morality, and human strength", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19/1 (2000), 29-42.

S. H. Alatas (1977). "Problems of defining religion", *International Social Science Journal*, 29/2(1977), 213-234.

S. Huber–O. W. Huber, "The centrality of religiosity scale (CRS)", *Religions*, 3/3(2012), 710- 724.

S. Solomon–J. Greenberg – T. Pyszczynski, "A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews", *Advances in Experimental Social Psychology*, 24 (1991), 93-159.

S. Susanto–S. Idris, "Religion: Sigmund Freud's infantile illusions and collective neurosis perspective" *Ar Raniry: International Journal of Islamic Studies*, 4/1 (2017), 55-70.

Stephen W. Krauss–Ralph W. Hood Jr, *A new approach to religious orientation: The commitment-reflectivity circumplex* (Rodopi, 2013).

Ü. Ok, "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2(2011), 528-549.

V. Uysal–A. K. Göktepe – S. Karagöz – M. İlerisoy, "Dinî başa çıkma ile umut, hayat memnuniyeti ve psikolojik sağlamlık arasındaki etkileşim üzerine bir araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52(2017), 139-160.

V. Uysal, "Genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/dindarlık", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(2015), 35-56.

V. Uysal, "İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma", *İslami Araştırmalar*, 8(1995), 263-271.

VandenBos, *APA dictionary of psychology* (American Psychological Association, 2007).